



„Konformní nekonformisté“ – konceptualizace současné podoby mainstreamové mládeže a její relevance pro sociologii mládeže¹

“Conformist Non-conformists” – A Conceptualisation
of Contemporary Mainstream Youth and its Relevance
for the Sociology of Youth

Michaela Pyšňáková

ABSTRACT This article deals with the issue of *mainstream youth culture* in the context of individualized society. The culture of young people has traditionally been theorised in comparison with the *mainstream culture*. As a result, nonconformity and rebelliousness are considered to be prime characteristics of youth. Paradoxically, recent studies have emphasised the absence of rebelliousness as the most common characteristic of contemporary youth along with increasing conformity to dominant values. This article focuses on the paradox of why, despite the unconventional appearance of young people on the surface, they are becoming increasingly conformist and conservative in their core values. The analysis suggests that this phenomenon might be explained in terms of the individualistically oriented values of young people. It may be that individualism became widespread in the daily lives of many young people to such an extent that it became the new conformity. This argument is explained through analysis of the changing value orientation among young people in Czech society in 1991, 1999 and 2008.

KEYWORDS conformity, individualization, mainstream, non-conformity, values, youth

Úvod

Mládež se jako předmět sociologického zkoumání těší v posledních desetiletích značné pozornosti. Jak uvádějí Côté a Allahar (1996), do roku 1995 bylo o mládeži vydáno více než 5000 akademických publikací z oborů sociologie, psychologie a sociální antropologie. Sociologické výzkumy za posledních padesát let skutečně mnohokrát prokázaly, že mladí lidé

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2009. S. 57–76. ISSN 1214-813X.

¹ Tento článek vznikl na základě kvalitativních a kvantitativních dat získaných díky finanční podpoře projektu „Podpora internacionalizace doktorského studia a zahraničních zkušeností mladých pracovníků bezprostředně po získání PhD“ a projektu GAČR 403/08/0999 „Hodnotové proměny v ČR 1991 – 2008 v evropském kontextu“.

tvoří sociální skupinu se specifickou pozicí a úlohou ve společnosti. Proto také socioložka Mirjana Ule označuje 20. století epochou mládeže² (Ule 2005).

Dosavadní zájem akademiků byl orientován zejména na extrémní podoby a projevy mladých. V sociologii mládeže se dají identifikovat dvě základní oblasti výzkumu – sociálně znevýhodněné skupiny a revoltující subkultury. Strukturální perspektiva rámuje mládež převážně do pozice marginalizované sociální skupiny, jejíž znevýhodněnost je zapříčiněna strukturou společenského systému. Strukturalisté se zaměřují na témata nezaměstnanosti, nerovného přístupu ke vzdělání, chudoby, kriminality či sexuálního chování (Coles 1995; Furlong a Cartmel 2007; Côté a Allahar 1996; u nás například Horáková 2004). Kulturalisté se naopak koncentrují na extremistické nebo spektakulární formace mládeže v podobě subkultur, hudebních scén, sociálních hnutí, klubových kultur či kontra kultury (Hebdige 1979, 1988; Muggleton 2000; Thornton 1996; Bennett 2000; u nás například Smolík 2008).

V nedávné době se však objevily sociologické výzkumy, jež tyto rámce kritizují. V těchto studiích autoři popisují postupující uniformitu mládeže, jejíž fundamentální hodnoty jsou ovlivňovány silící inkorporací do mainstreamu danou rozvolněností norem a absencí podmínek, proti nimž je nutné rebelovat.³ Kritiku rebelské či nekonformní mládeže jakožto dnes již neaktuálního explanačního nástroje a apel na rozšíření zájmu o výzkum obyčejné, nespektakulární, mainstreamové mládeže nalezneme zejména ve studiích Stewartové (1992), Wynové a Whitea (1997), Calcutta (1998) či Milese (2000, 2003).

Tento článek se zabývá tou částí mládeže, která doposud stála spíše mimo zájem sociologického bádání – mládeží, jež není členem žádné subkultury ani sociálního hnutí, nerevoltuje proti systému, ale naopak přijímá hodnoty a normy většinové společnosti. První část textu je věnována teoretickému vymezení konceptu *současné mainstreamové* či většinové mládeže. Zvýraznění slova *současné* je záměrné. Koncept, který zde prezentuji, není univerzální a ahistorický, ale je zasazen do kontextu života v současné pozdně-moderní, či post-industriální,

² Kategorie mládeže vymezená jako období psychosociálního moratoria mezi pohlavní zralostí a plnohodnotným statusem dospělosti je fenomén s poměrně krátkou historií vázaným na vznik a rozvoj tzv. industriální společnosti. V současnosti je hodně diskutován fenomén prodlužování etapy mládí. Dnes je podle odborníků přechod do dospělosti záležitostí až dvanácti let, tedy obdobím mezi 20. – 32. rokem. Tento jev blíže popisuje například Ondřejkovič a označuje jej za pluralizaci věku mládeže (Ondřejkovič 2007).

³ Výsledkem je, že v současné debatě o narůstající inkorporaci mládeže do mainstreamu sociologie postrádá dostatečně teoreticky propracovaný a empiricky podložený koncept. Pokud přece jenom nalezneme ve výzkumech o mladých zmínku o mainstreamu, většinou se jedná o stereotypní model konformistů zmanipulovaných médii či ideologií konzumerismu (Côté a Allahar 1996; Thornton 1996; v českém kontextu například Sak 2000; Sak a Saková 2004). Jedním z mála autorů, zabývajícím se podrobně konceptem mainstreamu je Sarah Thornton (1996). Ve své knize „Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital“ poukazuje na neucelenost konceptu mainstreamu v akademických výzkumech. Svůj argument staví na neefektivnosti tří hlavních dichotomií, které se ujal v akademickém diskursu „mainstream kontra alternativy“: 1. dominantní kultura, buržoazní ideologie versus subkultury a deviantní skupiny; 2. masová kultura, reklamní ideologie versus studentská kultura a vzdělaná avantgarda; 3. masová kultura, reklamní ideologie versus subkultury a deviantní skupiny. Thorntonová však odmítá uznat mainstream za validní analytický nástroj pro výzkum mládeže a považuje jej za naprosto irelevantní.

kapitalistické a individualisticky zaměřené společnosti. Téma, k němuž se budu proto neustále vracet, je vzájemný vliv a působení společenské struktury na jednání jedinců a naopak, konkrétně pak reakce mladých lidí na proces individualizace (Giddens 1984, Beck 1992; Beck a Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2001; Niedzwiecki 2006). V souvislosti s tématem individualizace je namísto otázky: Co činí ve společnosti, jež je charakteristická důrazem na jedince, současnou mainstreamovou mládež mainstreamovou mládeží?

V mnoha sociologických studiích se o mládeži píše jako o indikátoru společenské změny či nositeli společenské transformace (Jones a Wallace 1992, Wyn a White 1997; Miles 2000, Melucci 1996; Marada 2004). Mainstreamová mládež může být stejně tak významným ukazatelem kulturní a sociální změny, jako její radikálnější podoba (například různá subkulturní hnutí). Jelikož se česká společnost v průběhu posledních dvaceti let stala dějištěm politické, ekonomické, sociální a kulturní transformace, která s sebou přinesla a stále přináší zásadní proměny v hodnotovém žebříčku, a současně zde dorůstá první generace mladých lidí, která se buď plně či z velké části socializovala v podmínkách demokratické společnosti, pokusím se demonstrovat analytickou hodnotu konceptu mainstreamové mládeže na současné české mládeži. V empirické části se proto zaměřím na roli *současné mainstreamové* mládeže ve vztahu k některým z tradičních konceptů mainstreamu. Zejména na 1) mainstream (generace rodičů) versus rebelská mládež, 2) mainstream (nepřátelský systém) versus znevýhodněná mládež a 3) mainstream (uniformní, neautentická komerční kultura) versus anti-konzumní mládež (Thornton 1996). Nejprve však vysvětlím kontexty, ve kterých sociologie téma mainstreamu doposud zkoumala.

Mainstream jako konceptuální problém

Mainstreamová mládež představuje pro soudobou sociologii konceptuální problém. Přestože se slovo *mainstream* v sociologických výzkumech poměrně často objevuje, akademické vymezení tohoto termínu není ani v empirické, ani v teoretické terminologii konzistentní (Pyšňáková 2007). Mainstream je zpravidla vnímán s negativním zabarvením, nejčastěji reprezentovaný v podobě systému, rodičovské generace, dominantní ideologie či masové uniformní a neautentické komerční kultury.⁴ Mladí lidé jsou naopak vnímáni buď jako znevýhodněná skupina – oběti systému (Coté a Allahar 1996), hédonici – stoupcem konzumní ideologie (Thornton 1996), či rebelové – nekonformisté typičtí kulturně/ideovou nezávislostí, mnohdy s politickým podtextem (Hebdige 1979). Konceptuální rozdíly v přístupu k mládeži odrážejí konceptuální rozdíly v chápání mainstreamu. Ideologie, masová kultura, systém, konzumerismus či média však nejsou jedno a totéž. Jsou to nálepky usnadňující zkonkretizovat vysoce abstraktní pojem, kterým je mainstream. Mainstream je však nutné především chápat jako soubor hodnot a norem přijímaných většinou. Mnozí autoři se shodují, že nejvíce oceňovanou hodnotou v pozdně moderní, kapitalistické společnosti je individualismus (Niedzwiecki 2006;

⁴ Dosavadní přístupy zkoumaly různé kategorie mladých v opozici k mainstreamu. Předpoklad, že mládež stojí mimo hlavní proud, zploštil toto téma na jednoduchou rovnici *my vs. oni*; přičemž „*my*“ symbolizuje kreativitu a heterogenitu kultury mládeže stojící mimo hlavní proud, zatímco „*oni*“ představuje homogenitu dominantní kultury či konformitu světa dospělých (Pyšňáková 2007).

Earls 2007; Bauman 2007; Beck a Beck-Gernsheim 2002; Giddens 1991). V tom případě by ovšem konkrétní manifestací mainstreamové mládeže v současných vyspělých kapitalistických společnostech byla individualisticky orientovaná mládež. Znamená tedy individualismus mladých integraci do mainstreamové společnosti, nebo naopak způsob, jímž se mladí brání inkorporaci mainstreamem?

V sociologických výzkumech mládeže je přítomen implicitní předpoklad, že mladí lidé stojí mimo mainstream (Miles 2003; Pyšňáková 2007). Strukturalisté a kulturalisté se sice rozcházejí v názorech, proč tomu tak je, ale obecně lze konstatovat, že zatímco pro strukturalisty je problematika mainstreamu a mládeže otázkou integrace, kulturalisté se zabývají tématem (kulturní) inkorporace. Strukturalisté se ve spojitosti s tématem individualizace zabývají především problematikou sociální integrace a koheze.⁵ Výzkum mladých lidí je proto zaměřen na otázky, do jaké míry jsou jednak schopni začlenit se do stávajícího systému a jeho struktur, a současně do jaké míry systém (například prostřednictvím trhu práce, vzdělání atd.) mladým lidem integraci umožňuje. Sílicí individualismus představuje potenciální nebezpečí, že společnost přestane fungovat jako vnitřně provázaný komplex. Kulturní perspektiva, zaměřená na výzkum subkultur, kontrakultur, deviantních skupin a sociálních hnutí, zplošťuje často mainstream na otázku vkusu, autentičnosti, manipulaci masovými médii, komerční kulturu a stádní chování. Kulturní přístup tak do jisté míry ztotožňuje individualismus s rebelií, nekonformitou a kreativitou.

Tyto perspektivy však nevysvětlují paradox, proč mládež v současných post-moderních společnostech, kterou Janine Lopiano-Misdrom a Joanne DeLuca⁶ označují za nejkreativnější, intelektuálně nejbohatší a pro marketing nejinspirativnější generaci posledních padesáti let (Lopiano-Misdrom a DeLuca 1997), je zároveň ve srovnání s vrstevníky z šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých let charakterizována mnohem větší pasivitou a konformitou. Jinými slovy, jak je možné, že ačkoliv současná mládež působí navenek pestře, nesourodě a nekonformně, to, co charakterizuje jádro hodnot většiny těchto mladých „rebelů“, je naopak konformita a inkorporace do mainstreamu? (Niedzwiecki 2006; Heath a Potter 2006; Stewart 1992)

Konformní nekonformisté

Koncept současné mainstreamové mládeže lze v mnoha ohledech chápat jako důsledek procesu individualizace. „Nejsem stádo“, „Nenechám se manipulovat reklamou“, „Chci být sám sebou“ jsou časté výroky mladých lidí, které však podle některých autorů svědčí spíše o přijímání, nežli o odmítání většinových hodnot a norem (Niedzwiecki 2006; Heath a Potter 2006). Pozoruhodné je, že úvahy o individualismu jako nové formě společenské konformity

⁵ Podstatný vliv na aktuální diskusi mají práce Ulricha Becka (Beck 1992; Beck a Beck-Gernsheim 2002).

⁶ Joanne DeLuca a Janine Lopiano-Misdrom patří mezi přední expertky v oblasti marketingu. V roce 1994 založily marketingovou agenturu Sputnik, specializující se na spotřebitele ve věku 16–29 let. Sputnik pohlíží na mladé lidi jako na hlavní nositele současných trendů a současný největší zdroj inspirace pro potřební trh. Hlavní premisou Sputniku je snaha o pochopení kultur mladých, ve kterých se rodí nové trendy.

vycházejí od autorů ze západních zemí, v nichž jsou konformita a mainstream tradičně chápány jako antiteze individuality (Niedzwiecki 2006; Heath a Potter 2006). Hal Niedzwiecki, autor knihy *Hello I am Special*, argumentuje, že se dnes nekonformita stala standardem i komoditou a individualismus tvoří kulturní normu západní společnosti. „Ke svým třicátým narozeninám jsem obdržel blahopřání, v němž stálo: Zůstaň sám sebou ve světě, který se tě snaží učinit stejným, jako jsou ostatní. Vše nejlepší nekonformistovi“ (Niedzwiecki 2006: xii). Těmito slovy se Hal Niedzwiecki zamýšlí nad současnými hodnotami mladých Američanů, které popisuje jako *konformní nekonformisty*.⁷ K podobným závěrům docházejí také Joseph Heath a Andrew Potter (2006) v knize *The Rebell Sell*. Ti srovnávají dnešní individualismus s konformní rebelií, která nemá nic společného s autentickou rebelií kontrakultur šedesátých let. Heath a Potter argumentují, že současná rebelie a individualismus nepředstavují pro kapitalistický systém hrozbu, jelikož živí spotřební trh. Marketingový expert Mark Earls ve své knize *The Herd* soudí, že rychlost, s jakou se individualismus v současné době šíří, z něj vytváří masovou záležitost a podporuje stádní chování (Earls 2007). Podle Earlse je dnes společenská konformita zajišťována možností volby, která vychází z potřeby seberealizace jednotlivců (Earls 2007). Z této perspektivy můžeme na individualismus nahlížet jako na akceptovaný způsob společenské integrace, normu, a tedy novou konformitu. Konformní nekonformita tedy souvisí s přijetím ideologie individualismu, aniž by byl individualismus vnímán jako ideologie. V tomto kontextu Earls píše:

Jako každý „ismus“ je třeba také individualismus chápat jako ideologii. A individualismus je kulturní ideologií, typickou pro západní společnost (...) individualismus se stal natolik centrálním aspektem západní kultury, až se stal *transparentním*, tj. neuvědomovaným a přirozeným způsobem pohledu na svět. (Earls 2007: 91; zvýrazněno v originále)

To ve svém důsledku znamená, že lidé individualismus nevnímají jako ideologii, a tedy ani jako konformitu. Naopak to, co je považováno za ideologii, je neindividualistický způsob myšlení, ztotožňovaný s totalitními režimy.⁸

Pokud tedy akceptujeme definici mainstreamu coby souboru hodnot a norem přijímaných většinou, pak by konkrétní manifestací mainstreamové mládeže v současných vyspělých kapitalistických společnostech byli individualisticky orientovaní mládí lidé. K pochopení příčin postupující inkorporace mladých do mainstreamu je proto vhodnější přestat vnímat současný mainstream a současný individualismus jako dva proti sobě stojící koncepty. Jedním

⁷ Úvaha o individualismu jako nové formě konformity spojené s životem v individualisticky orientované západní společnosti se objevuje již v práci Davida Riesmana z roku 1953. Riesman popisuje dva trendy v poválečné americké společnosti. Tím prvním bylo etablování měkkých a nepřímých forem společenské kontroly, tím druhým byla vzrůstající hodnota a úloha individuality, možnost jejího uplatnění a možnost společenské volby. Výsledkem je podle Riesmana vnějškově řízený typ osobnosti (Riesman 1953), který v mnoha ohledech odpovídá fenoménu, který Niedzwiecki nazývá konformním nonkonformismem.

⁸ Côté a Allahar ve svých výzkumech dospěli ke zjištění, že si lidé v západní společnosti odmítají připustit, že by mohli být konformisty. Autoři soudí, že důvodem je to, že lidé ze západních zemí ztotožňují svobodu s absencí kontroly, konkrétně fyzické kontroly, typické pro totalitní režimy (Côté a Allahar 1996).

z důvodů je, že žijeme v době, která individualismus nejen oslavuje, ale zároveň z něj ustanovila normu (Beck a Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2001; Giddens 1991; Earls 2007; Mørch a Andersen 2006). Ulrich Beck (1992, 2002) hovoří o institucionalizovaném individualismu, který vyplývá z charakteru modernity jako individuálně-emancipačního procesu. Podle Becka individualizace na jedné straně vyvazuje jedince z předem daných, tradičních rolí a tím jej osvobozuje, na straně druhé posiluje konformitu tím, že způsoby, skrze něž individua své biografie volí, jsou víceméně pevně ustanoveny a standardizovány tím, že se stávají čím dál tím více závislejšími především na trhu práce a spotřebě (srovnej Beck a Beck-Gernsheim 2002; Furlong a Cartmel 2007). Miles v této souvislosti poznamenává:

V tomto kontextu jsou mladí lidé názorově nezávislí a současně paradoxně konformisté, protože žijí ve světě, v němž individuální zkušenosti vystavené okolním vlivům jsou čím dál více homogenní. (Miles 2000: 115)

Miles tímto navazuje na Beckovu teorii institucionalizovaného individualismu, podle níž rozvoj individuality a osobní autonomie již není záležitostí svobodné volby ani právem, ale *povinností*. Beck tento imperativ vysvětluje tak, že jedinec má nejen dovoleno naplánovat si svou vlastní cestu životem, ale osobní svoboda a snaha o budování vlastního štěstí a osobní růst je od něj vyžadována (Beck a Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2001). V této souvislosti se domnívám, že představa *současného* mainstreamu jako antiteze individualismu je neadekvátní. To, co charakterizuje současnou mainstreamovou mládež, je přijetí individualismu jako specifického způsobu nahlížení na svět spolu s akceptací standardizovaných způsobů, jak vyhovět nárokům procesu individualizace.

Relevance konceptu mainstreamové mládeže v kontextu současné české společnosti

Česká společnost se v průběhu posledních dvaceti let stala dějištěm politické, ekonomické, sociální a kulturní transformace, která s sebou přinesla a stále přináší zásadní změny v hodnotovém žebříčku. Současně zde dorůstá první generace mladých lidí, která se buď plně, či z velké části socializovala v podmínkách demokratické společnosti. Aby se však dal koncept mainstreamové mládeže aplikovat v českém kontextu, je nutné vycházet z předpokladu, že v České republice došlo za posledních dvacet let k posunu k individualistickým hodnotám. Tuto hypotézu testoval v roce 2003 Kolman, který zjistil, že hodnotová orientace k individualismu je jednou ze čtyř dimenzí nové kultury post-komunistických zemí ve středoevropském prostoru, ovšem v každé zemi se objevuje s jinou intenzitou. Kolmanovo srovnání České republiky, Slovenska, Maďarska a Polska (a Nizozemí jako představitele západoevropské země) ukázalo, že Česká republika je nejindividualističtější a Slovensko nejkolektivističtější ze srovnávaných zemí (Kolman et al. 2003).

Také dosavadní výzkumy mladé generace nasvědčují tomu, že mladí Češi vykazují sklony k přijímání individualistických hodnot. K tomuto závěru dospěl například Petr Macek v komparativní studii dvou kohort českých adolescentů – “post-totalitní“ a “z počátku nového tisíciletí“ (Macek 2007). Podle Macka se současná generace českých adolescentů příliš neliší od vrstevníků ze západních zemí. Za jeden z indikátorů této podobnosti považuje sílící indivi-

dualismus mezi mládeží. Zmínky o vzrůstajícím individualismu mezi mladou českou generací nalezneme také v řadě dalších domácích studií spojených s výzkumy reprodukčního chování, diferenciací životních stylů či obecně proměny hodnotových vzorců (Rabušic 2001; Potůček 2002; Tuček 2000; Sak 2000). K podobným výsledkům jsem došla ve vlastním výzkumu ve formě ohniskových skupin, zaměřeném na vztah současné české mládeže ke spotřebě⁹ (Pyšňáková a Hohnová 2010). Tento výzkum ukázal, že mladí lidé vnímají individualismus jako významnou složku své osobnosti.¹⁰ Individualismus pro ně představoval zejména osobní svobodu a svobodnou volbu. Důvodem, proč se nikdo z těchto z mladých lidí v ohniskových skupinách nepokládal za součást mainstreamu, bylo ztotožňování tohoto pojmu se stádním chováním a omezováním osobní volby.¹¹ Jak jsem však uvedla, mainstream je předně třeba chápat jako soubor hodnot. A v současných vyspělých kapitalistických společnostech, mezi něž se Česká republika snaží od roku 1989 zařadit, je momentálně nejvíce oceňovanou hodnotou právě individualismus.¹² Z této perspektivy stále platí, že i současný mainstream je synonymum konformity a normality. Koncept současné mainstreamové mládeže je však založen na hypotéze, že současný mainstream nepředstavuje antitezi, ale přijetí individualismu. Mladí lidé dnes sice dosahují vyšší míry autonomie a možnosti voleb než kdykoliv předtím, z pohledu individualizační teorie však sílící individualismus mezi mladými lidmi nelze spojovat s čistým egoismem či rebelií, ale spíše s úsilím o integraci do většinové společnosti (Macháček 2004).

Data

Koncept současné mainstreamové mládeže, jenž je založen na přijímání individualistických hodnot, je nutné vztáhnout k širšímu makrosociálnímu kontextu. V empirické části se proto zaměřím zejména na tři z tradičních konceptů mainstreamu: generace rodičů, proti níž se mládež hodnotově vymezuje, nepřátelský systém, proti němuž mládež revoltuje, a konzumní kulturu, kterou mladí lidé odmítají. Koncept mainstreamové mládeže je postaven na

⁹ Výzkum proběhl díky finanční podpoře projektu „Podpora internacionalizace doktorského studia a zahraničních zkušeností mladých pracovníků bezprostředně po získání PhD“.

¹⁰ Zde je nutné podotknout, že individualismus je někdy mylně zaměňován s tendencí k izolaci. Lidé mají stále potřebu kontaktu, ale kolektivní zájmy ustoupily zájmu sama o sebe, osobnímu růstu a rozvoji.

¹¹ Toto zjištění bylo získáno z analýzy dat z kvalitativního výzkumu zaměřeného na význam spotřeby u současné české mládeže (Pyšňáková a Hohnová 2010). Výzkum byl veden formou ohniskových skupin, kterých se zúčastnilo celkem 58 mladých lidí ve věku 15–30 let. Metoda ohniskových skupin umožnila detailní vhled do strategií, jež mladí lidé používali k vymezování se vůči mainstreamu, jež ztotožňovali se stádním chováním. Zároveň se však tyto mladí lidé (až na jeden případ) nehlásili k žádné subkulturě. Obojí bylo spojováno s konformitou. Mezi ceněné hodnoty patřil naopak individualismus.

¹² Výklad o hodnotových faktorech zdůrazňuje zejména rozšíření volnočasových, studijních i pracovních možností a rozšiřování hodnoty individualismu. V ČR je v daném ohledu známá zejména odborná diskuse mezi Ladislavem Rabušicem, Jitkou Rychtaříkovou a dalšími experty v oblasti výzkumu reprodukce (Rabušic 2001; Hašková 2006b).

hypotéze, že ani k jedné z těchto institucí většina současné mládeže nezaujímá nepřátelský postoj, jelikož současná rodina, systém (demokratický režim) i spotřební trh neomezují, ale naopak podporují individualismus.

K testování výše uvedených hypotéz využívám data z mezinárodní komparativní studie Evropského výzkumu hodnot EVS 1991, EVS 1999 a EVS 2008. Data o vzdělání byla získána z archívu Českého statistického úřadu. V následujících analýzách je pozornost soustředěna především na proměnu hodnotové orientace u mladé kohorty ve věku 18–25 let. Posuny v hodnotové orientaci jsou srovnávány trojím způsobem. Jednak v čase, jednak v rámci této věkové skupiny 18–25 (1991), 18–25 (1999), 18–25 (2008) a jednak ve vztahu ke starším věkovým kohortám. Celkový součet respondentů ze všech tří vln činil 5833. Dotazovaní byli rozděleni do věkových skupin v osmiletém časovém intervalu. Toto rozdělení odpovídá časovému intervalu mezi jednotlivými vlnami projektu EVS.

Podporující rodina a Giesenův koncept Hotelu „Máma“

Mezigenerační konflikt je téma, jemuž byla věnována řada sociologických studií (Marada 2004; Giesen 2007; Hebdige 1979). Generaci rodičů jako *symbol mainstreamu*, vůči němuž se mládež hodnotově vymezuje, zpopularizoval zejména Dick Hebdige (1979) ve své knize *Subculture: the Meaning of Style*. Jedním z pilířů, na němž Hebdige zároveň postavil svůj známý koncept subkulturní mládeže, byl předpoklad, že mládež má potřebu vytvořit a vyjádřit hodnotovou autonomii a názorovou odlišnost od rodičů, kteří reprezentovali mainstream. Koncept současné mainstreamové mládeže je naopak založen na hypotéze, že individualismus je v dětech podporován samotnými rodiči, kteří rozvíjení schopností a osobnosti svých dětí vnímají jako součást moderní výchovy.¹³ V této souvislosti je vhodné zmínit teorii Manuely du Bois Reymond, která hovoří o proměně moderní rodiny, jež se odklonila od autoritativně orientovaného modelu k modelu soužití na základě dohody a vyjednávání (du Bois Reymond 1998b). Podporující rodina již nedodržuje tradičně-autoritářský výchovný vzorec, ale koncentruje se na rozvoj individuality a vnitřních kvalit svých členů, zejména dětí. Je to tedy jedna z primárních institucí, která v mladých lidech buduje individualistické hodnoty. Takováto rodina funguje spíše jako pomocná síť, rodiče vnímají sami sebe spíše jako kamarády než jako vychovatele svých dětí a děti a mládež se naopak ocitají spíše v roli rovnocenných partnerů, kteří sice musí dodržovat pravidla a poslouchat, ale zároveň mohou projevit také svůj názor (Mørch a Andersen 2006). Tento model podporující rodiny byl popsán také například Ulrichem Beckem, který jej považuje za důsledek a zároveň za aktivního činitele individualizačního procesu (Beck a Beck-Gernsheim 2002). Výsledkem této výchovy je, že je u mladých lidí již od mala podporován nejen individualismus, ale také individuální zodpovědnost za vlastní rozhodnutí týkající se jejich budoucího životního osudu, ať se již jedná o výběr vzdělání, zaměstnání nebo partnera.

¹³ Jednou z příčin, proč se o českých adolescentech hovoří jako o individualisticky zaměřené generaci (Macek 2007) je možná fakt, že rodiče dnešních mladších adolescentů začali v 90. letech přejímat výchovný model západní rodiny fungující na demokratické bázi, v níž má každý její člen právo vyjádřit svůj názor (Andersen a Mørch 2006).

Zda je výchova dětí v českých rodinách založena spíše na tradičním autoritářském modelu, či funguje spíše na bázi demokratických vztahů, bylo zjišťováno z datového souboru EVS 1991, 1999 a 2008 pomocí otázky: *Zde je seznam vlastností, které mohou být v dětech doma pěstovány. Které z nich považujete za zvlášť důležité? Prosím vyberte nejvýše pět.*

A	Slušnost	1
B	Samostatnost	1
C	Pracovitost	1
D	Pocit zodpovědnosti	1
E	Představitost	1
F	Snášelnost a ohleduplnost k jiným lidem	1
G	Spořivost, šetrné hospodaření s penězi a věcmi	1
H	Odhodlání, vytrvalost	1
I	Náboženská víra	1
K	Poslušnost	1

Každá položka je zde dichotomickou proměnnou. U každé bylo v roce 1991, 1999 a 2008 získáno skóre vyjadřující, kolikrát byla položka respondenty vybrána. Jednotlivá skóre byla vypočítána pro věkové kohorty 18–25 let a 42–49 let, které zhruba odpovídají generaci dětí a rodičů. Tabulka 1 ukazuje, že *celkově* se názory na výchovu dětí mezi jednotlivými generacemi příliš neliší. Nejvíce oceňovanými položkami jsou *slušnost*, *samostatnost*, *pracovitost*, *odpovědnost* a *tolerance*, ačkoliv důležitost této položky v roce 2008 výrazně poklesla (v dotazníku byla tato položka zjišťována jako *ohleduplnost* a *snášelnost*). Nejmenší význam byl přikládán *náboženství*, *představitosti* a překvapivě *poslušnosti*. Ve středu se pak umístily položky *šetrnost*, *vytrvalost* a *odhodlání* a *nesobeckost*.

Tabulka 1: Výběr vlastností, jež by měly být doma v dětech pěstovány. Srovnání názorů rodičů a dětí v letech 1991, 1999 a 2008 (v %).

Vlastnosti	1991		1999		2008	
	18–25	42–49	18–25	42–49	18–25	42–49
Slušnost	87	86	84	88	72	73
Samostatnost	70	66	68	72	67	65
Pracovitost	73	85	59	78	62	77
Odpovědnost	58	64	61	67	54	62
Představitost	6	5	11	7	25	15
Ohleduplnost/Snášelnost	69	70	64	68	41	44
Šetrnost/Spořivost	33	34	35	25	33	41
Vytrvalost/Odhodlání	30	25	35	27	40	32
Náboženství	4	9	8	4	6	12
Nesobeckost	35	33	40	41	34	37
Poslušnost	23	18	17	14	16	26

Pramen: datový soubor EVS-ČR 1991, 1999 a 2008.

Detailní pohled na data však ukazuje, že zde existují určité rozdíly především mezi jednotlivými vlnami. Velkou změnu zaznamenala položka *tolerance* (ohleduplnost a snášenlivost). Zatímco v roce 1991 a 1999 dosahovala tato položka u mladých lidí ve věku 18–25 let 69 a 64 procentních bodů a u starší generace 70 a 68 procentních bodů, v roce 2008 došlo k radikálnímu poklesu u obou věkových skupin na 41 % a 44 %. U mladých lidí od roku 1991 systematicky klesá význam poslušnosti, v roce 2008 dosáhla tato položka pouhých 16 %. Z interpretačního hlediska by tento údaj mohl znamenat, že u mladých lidí klesá respekt k autoritám.¹⁴ U starší generace došlo k opačnému trendu. Preference poslušnosti jako výchovné metody se zvýšila na 26 %. Od roku 1991 také došlo k výraznějšímu nárůstu oceňování představitivosti jako jedné z hodnot, která by měla být v dětech rozvíjena. V roce 2008 dosáhla preference imaginace u mladé věkové kohorty 25 % a hodnota této položky vzrostla také u starší generace, která si ovšem zároveň myslí, že by se v dětech měla pěstovat šetrnost s penězi. Obecně vzato však preferovanými výchovnými hodnotami stále zůstávají *slušnost, samostatnost, pracovitost a odpovědnost*, což jsou ideální charakteristiky pro život v individualizované společnosti, který se podle Becka (2002) koncentruje hlavně okolo trhu práce a výkonu a osobní realizace.

Fakt, že se generační pohled na výchovné hodnoty zásadně neliší, je důležitý také proto, že podíl mladých lidí, kteří opouštějí „rodičovské hnízdo“ v brzkém věku, má klesající tendenci. Tento údaj byl zjištěn z datového souboru EVS 1991 a 1999 (v roce 2008 nebyla tato položka součástí dotazníku) otázkou *Žijete se svými rodiči?* Respondenti měli možnost odpovědět „ano“ nebo „ne“. V roce 1991 činil podíl respondentů ve věku 18–25 let, kteří stále žili se svými rodiči, 60 %. O osm let později vzrostl podíl mladých lidí do 25 let, kteří stále žili se svými rodiči, na 76 %.¹⁵ Důvodů může být bezpočet – odkládání sňatků a s tím související zakládání rodin v pozdějším věku, nedostatek bytů, vzrůstající cena nájmu, prolongace etapy vzdělávání¹⁶. Bernhard Giesen (2007) ve svém článku „V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí“ vysvětluje tento fenomén pomocí konceptu „hotelu Máma“, který se ovšem v mnohém podobá výše zmíněnému strukturalistickému pojetí podporující rodiny:

¹⁴ Toto zjištění by odpovídalo Mackově studii generace adolescentů nového tisíciletí (Macek 2007). Mackův soubor pocházel z roku 2001 a zahrnoval adolescenty ve věku 14–17 let. Třetí vlna EVS proběhla v roce 2008. To znamená, že generace nového tisíciletí zestárla mezitím o sedm let (21–24 let), což by odpovídalo kohortě 18–25letých, se kterou pracoval výzkum EVS 2008. A právě u této kohorty došlo k poklesu významu poslušnosti jako výchovné hodnoty.

¹⁵ Hypotéza byla testována χ^2 na hladině významnosti $\alpha = 5\%$. V roce 1991 činila hodnota Cramerova $V = 0,51$ a v roce 1999 Cramerovo $V = 0,63$.

¹⁶ Odkládání „opuštění rodičovského hnízda“ není fenomén specifický pro Českou republiku. V zemích, jako je Španělsko a Itálie, začíná žít samostatně mezi 21. a 25. rokem pouze okolo 20 % mladých lidí (Furlong a Cartmel 2007). Nízký počet mladých lidí opouštějících své rodiče v jižních zemích je ovšem v ostrém kontrastu k vysokému procentu mladých lidí ze zemí západní a severozápadní Evropy. Například v Dánsku žije samostatně 90 % žen a 73 % mužů ve věku 21–25 let. Podobný trend, zejména u mladých žen, se objevuje také ve Finsku, Německu a Velké Británii. Zde se jedná zhruba o 60 % (Furlong a Cartmel 2007). Velký podíl na osamostatnění se mladých mají například v případě Dánska příznivé strukturální podmínky, jako je bytová politika nebo finanční příspěvek státu.

V dnešní době se rodiče snaží, aby je jejich děti přijaly jako své nejlepší kamarády, vyhýbají se autoritářskému chování a odmítají uznat hranice stanovené jejich dětmi. A objevují se náznaky, že jejich snaha je úspěšná. Čím dál více dospívajících v západních společnostech považuje své rodiče za nejlepší přátele a stále bydlí v rodičovském domě – nikoliv z nutnosti, ale kvůli pohodlí a komfortu. Nedbají na zdůrazňování subkulturních rozdílů a generačních hranic, ale využívají výhod „Hotelu Máma“. Výsledkem je pak to, že v protikladu k veřejnému proklamování a vynalézání nových generací skutečné překážky obklopující subkulturní generace spíše zanikají. (Giesen 2007: 76)

Giesenův koncept si zaslouhuje komentář. Tím, že na mikro-úrovni, tj. na bázi každodenního života, demonstruje proměňující se mezigenerační vztahy, zároveň do jisté míry zpochybňuje jedno z tradičních vnímání mainstreamu, jakožto synonyma generace rodičů, vůči které se mladí nutně hodnotově vymezují. Je pravdou, že soužití s rodiči nemusí být vždy ideální a nutně se objevují názorové rozdíly. Důležité však je (a data z výzkumu EVS tomu nasvědčují), že pokud se výchova v rodině podobá spíše demokratickému modelu, nemusí být pro mladé lidi mezigenerační soužití každodenním psychologickým bojem, nýbrž výhodou. A to nejen ekonomickou, ale také emoční.

Proměna individualismu

Moderní rodina není jedinou institucí, která v mladých lidech podporuje individualismus. Podle Mørcha a Andersenové (2006 hrál ve vývoji individualizace klíčovou roli vzdělávací systém. Od počátku 18. století do období po druhé světové válce dochází v západních zemích k postupné demokratizaci vzdělání. Základními hodnotami se stávají rovnost jedinců, demokracie a osobní svoboda. Vzdělání a politická participace fungují jako hlavní prostředky společenské integrace. Tato první podoba individualismu odkazuje ke kvalitám společnosti, v níž se instituce snaží vyřešit problémy jedinců. Mørch a Andersenová soudí, že demokratizace vzdělání byla klíčovým důvodem, proč se epicentry kontra-kulturních hnutí šedesátých let 20. století staly univerzity a šířitelé nových myšlenek mladí intelektuálové.¹⁷ V tomto revolučním období vychází najevo, že politika, církev či sociální systém čím dál tím více selhávají v řešení problémů jednotlivců. Mladistvá rebelie odrážející nové myšlenky a nové hodnoty vtiskla individualismu novou podobu. Mørch a Andersenová popisují nový typ individualismu, který se stále koncentruje okolo práv a autonomie jednotlivců, ale již neodráží kvalitu společnosti, nýbrž kvalitu jedince. Individualismus se tak stává normou, povinností, odpovědností a součástí biografického projektu jedinců (Beck 1992; Beck a Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2001). Ve svém důsledku to znamená, že zatímco v období moderního individualismu se společnost snažila řešit problémy jedinců, individualismus postmoderní doby toto převrací – společenské problémy jsou řešeny v biografii jednotlivců¹⁸ (Beck 1992; Beck

¹⁷ Mládež počala vzdělání chápat nejen jako prostředek osobního růstu, ale také jako nástroj získání společenského vlivu (status vzdělaného jedince, lepší uplatnění na pracovním trhu), nezávisle na rodinném původu. Beck uvádí jako příklad nezaměstnanost, na kterou se přestává nahlížet jako na selhání společenského systému, ale je chápána jako selhání jedince.

¹⁸ Mørch a Andersenová tuto proměnu demonstrují opět na vzdělání, které již neslouží pouze jako prostředek pro osobní růst, ale jako nutnost, jak vyhovět zvyšujícím se nárokům pracovního trhu.

a Beck-Gernsheim 2002; Bauman 2001; srovnej Mørch a Andersen 2006. Bauman hovoří v souvislosti s proměnnou individualizace také o proměně zdrojů, identit a způsobů společenské participace a integrace. Občanská společnost se mění ve společnost konzumu, v níž aktivního občana se zájmem o politické a veřejné dění nahrazuje aktivní konzument, soustředěný kolem svých tužeb a prchavých přání (Bauman 2001, 2007).

Pokud se autoři individualizační teorie nemýlí, pak by politická, ekonomická, sociální a kulturní transformace za posledních dvacet let probíhala v období pozdní moderny. Změny v hodnotovém žebříčku české společnosti by tedy měly reflektovat individualizaci druhého typu a měli by to být mladí lidé, zejména pak věková kohorta 18–25 z poslední vlny (EVS 2008), u níž by tyto hodnotové změny měly být nejpatrnější. O jaké hodnoty se jedná? V Potůčkově schématu vývoje generací v české společnosti dvacátého století by se jednalo o „generaci pravidel podle peněz“ (Potůček 2002: 224), narozené od roku 1975. Podle Potůčka začaly probíhat hlavní formativní zážitky této generace od roku 1993 a trvají až doposud. Nabízené hodnoty „generace podle peněz“ jsou následující: materialismus, hédonismus, konzum, volný čas, peníze, spiritualita a nízká politická angažovanost. Potůček tento model vyvažuje zmínkou o možném hodnotovém protitlaku: vzdělání nejen jako zdroje osobního růstu, ale také jako odpovědného přístupu k vlastní budoucnosti a nárokům pracovního trhu, orientace na osobní zájmy a potřeby a zájem o poznávání nových věcí, kultur a cestování.

Demokracie a vzdělání

Podle statistických údajů směřuje Česká republika k vyšší vzdělanosti. Data z ročenek Ústavu pro informace ve vzdělávání zachycují velký nárůst počtu vysokoškolských studentů za období 2002–2008.

Tabulka 2: Vývoj počtu vysokoškolských studentů v ČR v období 2002–2008 a jejich podíl ve věkové skupině 18–24 let.

Školní rok	Počet VŠ studentů celkem	Počet VŠ studentů 18–24 let
2002/2003	248 756	154 324
2003/2004	274 192	167 299
2004/2005	280 336	165 222
2005/2006	296 435	176 746
2006/2007	323 766	190 489
2007/2008	344 180	198 577

Pramen: Ústav pro informace ve vzdělávání

Poznámka: Od školního roku 2005/2006 uváděl ÚIV počty studujících ve fyzických osobách, z důvodu stále se zvyšujícího počtu studentů, kteří studovali na více VŠ nebo fakultách.

Z tabulky Vývoje počtu vysokoškolských studentů v ČR v období 2002–2008 je patrné, že vzrůstá nejen zájem o vzdělání, ale v každém školním roce tvoří přibližně dvě třetiny z celkového počtu vysokoškolských studentů mladí lidé ve věku 18–24 let. Souvisí vzrůstající

vzdělanost se vzrůstající spokojeností s rozvojem demokratického systému? Je spokojenost s demokratickým systémem ovlivněna věkem? Souvisí spokojenost s konformitou? Míra spokojenosti s vývojem demokracie byla v projektu EVS zjišťována v roce 1999 a 2008. Otázka zněla: *Jste celkově velmi spokojen(a), poměrně spokojen(a), ne příliš spokojen(a), nebo vůbec ne spokojen(a) s tím, jak se u nás rozvíjí demokracie?*

- 1 – Velmi spokojen(a)
- 2 – Poměrně spokojen(a)
- 3 – Ne příliš spokojen(a)
- 4 – Vůbec ne spokojen(a)

Tabulka 3: Podíly respondentů spokojených s vývojem demokracie v ČR podle věkových skupin v letech 1999 a 2008 (EVS 1999, 2008, řádková %).

Věkové skupiny	1999 (v %)	2008 (v %)
18–25	46	58
26–33	42	44
34–41	37	39
42–49	37	45
50–57	31	37
58–65	35	33
66+	32	34
Celkem	698	699

Pramen: datový soubor EVS-ČR 1999 a 2008

Řádková procenta v Tabulce 3, vyjadřující podíl „spokojených“ v jednotlivých věkových kategoriích, ukazují, že celkově za posledních devět let spokojenost s vývojem demokratického systému stoupla.¹⁹ Nejzřetelnější je nárůst podílu spokojených u nejmladší věkové kohorty (o 12 %). Z tabulky je také patrné, že na spokojenost s demokracií má věk protichůdný efekt. Čím je člověk mladší, tím je spokojenější. A naopak se stoupajícím věkem spokojenost klesá. Jak velký vliv má na míru spokojenosti s vývojem demokracie vzdělání, bylo zjištěno nahrazením věkových kategorií kategoriemi vzdělání (základní, vyučen, středoškolské a vysokoškolské). Ukázalo se, že s rostoucím vzděláním sice roste míra spokojenosti s vývojem demokratického režimu, ale všeobecně je vztah mezi vzděláním a spokojeností slabý²⁰. Analýza ukázala, že mezi „spokojenými“ nepřevažuje vysokoškolsky vzdělaná populace (13 %),

¹⁹ Třídění prvního stupně ukázalo, že počet „velmi spokojených“ je v obou letech takřka mizivý. Protože v roce 1999 nepřesáhl podíl „velmi spokojených“ v žádné z věkových kategorií 1,5 procenta a podobně tomu bylo i v roce 2008, byly odpovědi „Velmi spokojen“ a „Poměrně spokojen“ sloučeny. Spokojenost byla zjišťována pomocí rekódování původní čtyř-položkové stupnice na dichotomickou proměnnou 1 – Spokojenost, 2 – Nespokojenost.

²⁰ Hypotéza byla testována χ^2 na hladině významnosti $\alpha = 5\%$.

ale vyučení (36 %) a lidé se středoškolským vzděláním (35 %).²¹ S rostoucím vzděláním a snižujícím se věkem tedy rostou sympatie k demokracii, ale samotné vzdělání není dostačující podmínkou k její stabilizaci. Nárůst počtu mladých lidí na vysokých školách (a s tím související význam volného času) spíše ukazuje, že jejich sympatie s demokratickým systémem závisí na tom, do jaké míry systém nabízí možnosti seberealizace, vlastního uplatnění a naplnění životní představy. Z této perspektivy diskuze o možné propojenosti mezi spokojeností se systémem a vzrůstající konformitou u mladých lidí nabývá smysl.

Sféry seberealizace

Ve kterých oblastech mladí lidé ve věku 18–25 let seberealizaci a naplnění hledají, bylo zjišťováno pomocí otázky: *Prosím, řekněte, pro každou z následujících skutečností, jak jsou ve Vašem životě důležité:*

	Velmi důležitá (1)	Dosti důležitá (2)	Ne příliš důležitá (3)	Vůbec nedůležitá (4)
V1 Práce				
V2 Rodina				
V3 Přátelé a známí				
V4 Volný čas				
V5 Politika				
V6 Náboženství				

Z těchto položek byly vybrány *Práce, Přátelé a známí, Volný čas a Politika*. Údaje v Tabulce 4 a Tabulce 5 zahrnují pouze podíly souhlasných odpovědí k výroku „velmi důležitá“. V tabulce je možné srovnat časové a věkové rozdíly. Odpověď „Velmi důležitá“ je svým způsobem extrémní, ale o to více pro účely této malé analýzy významná, protože zachycuje jen podíl těch, pro které jsou jednotlivé sféry opravdu důležité.

Práce a politika představují veřejnou sféru. Tabulka 4 ukazuje, že podíl mladých lidí, pro které je politika hodně významnou součástí života, je minimální. Zdá se, že se zde odráží Baumanova koncepce tekuté modernity, kterou autor popisuje jako přechod od systému ke společnosti a od politiky k politice života (Bauman 2001). K výraznému poklesu významu práce došlo také u nejstarších věkových kohort. Práce zůstává velmi důležitou jen u populace v produktivním věku. Více než 20% pokles podílu respondentů ve věku 18–25 let, pro něž je práce velmi důležitá, nemusí však znamenat, že mladí lidé zlenivěli nebo nechťejí pracovat. V souvislosti s nárůstem počtu mladých lidí ve vysokoškolském studiu (Český statistický úřad uvádí nárůst počtu vysokoškolských studentů o 50 % za období 2000–2006) tento údaj může svědčit o tom, že pro mladé lidi není práce *momentálně* velmi důležitá, jelikož se jich bezprostředně netýká. V této souvislosti by pak interpretace zněla zcela opačně – jako výraz odpovědného přístupu k vlastní budoucnosti a nárokům pracovního trhu. Z této perspektivy by se tedy mladí lidé skrze prodloužení období vzdělávání nesnažili vyhnout zodpovědnosti, ale naopak maximalizovat jednak své životní šance a uplatnění na pracovním trhu, jednak podpořit svůj osobní růst.

²¹ Podíly vzdělanostních skupin mezi respondenty spokojenými s vývojem demokracie se mezi jednotlivými vlnami nelišily. Výsledky pocházejí ze sloučených souborů EVS 1999 a EVS 2008.

Tabulka 4: Podíl respondentů v jednotlivých věkových skupinách, pro které je politika a práce velmi důležitá (EVS 1991, 1999 a 2008, řádková %).

	Politika			Práce		
	1991	1999	2008	1991	1999	2008
18–25	3	3	2	47	42	23
26–33	5	3	3	43	40	50
34–41	8	3	6	60	56	57
42–49	8	8	9	63	58	60
50–57	10	4	6	71	58	54
58–65	14	10	3	69	59	37
66+	15	15	8	68	58	34
Celkem	179	123	88	1249	1002	763

Pramen: datový soubor EVS-ČR 1991, 1999 a 2008

Poznámka: Celek tvoří součet odpovědí s výrokem „Velmi důležitá“ ze všech věkových kategorií v daném roce.

Prolongace doby vzdělávání se v životech mladých lidí může projevit i jinak. Touto změnou je přibývání volného času, a tedy i změna postoje k jeho důležitosti. Údaje v Tabulce 5 nasvědčují tomu, že dnešní mladí lidé hledají prostor pro svou seberealizaci ve volném čase a mezi svými přáteli a známými. Podíl respondentů ve věku 18–25 let, kteří v současnosti považují volný čas za velmi důležitou součást svého života, se od roku 1991 zvýšil o 27 %. O polovinu se také zvýšil význam přátel. Tento hodnotový posun mimo jiné naznačuje, že spojování individualismu s tendencí k izolaci nemusí být oprávněné. Lidé mají stále potřebu kontaktu. Je však možné, že kolektivní zájmy ustoupily zájmu o osobní rozvoj a dnes kolektiv slouží jako prostor k realizaci jedince. Současně trvale nízký význam politiky a snižující se význam práce u mladých lidí nemusí být indikátorem nezájmu či odmítání aktivně se podílet na veřejném životě. Zdá se však, že být vidět, být slyšet, být uznáván pro svůj postoj, názor a individualitu mladí lidé neřeší politickou participací. Kapitalistický systém dnešním lidem nabízí i jiné způsoby, kde mohou velmi intenzivně vyhovovat nárokům individualizace. Významné zvýšení hodnoty volného času u mladých tomu nasvědčuje. Ne náhodou si dnešní mladí lidé získali přívlastek „konzumní mládež“ či „hédonici“. Význam spotřeby u mladých však může být opět interpretován i jinak než bezhlavé nakupování.²² V souvislosti s indivi-

²² V roce 2007 provedly agentury Incoma Research a GfK Group výzkum *Fashion Market 2007* zaměřený na spotřebu značkového oblečení u českých spotřebitelů. Potvrdilo se, že mezi tzv. „lovce trendů“ patří zejména mladí lidé do 30 let. Více než 60 % z této věkové skupiny uvedlo, že nakupuje značkové oblečení jednou za měsíc a častěji. Za lovce trendů byli ve výzkumu označeni mladí lidé, kteří nakupovali převážně podle posledních módních trendů, na značce jim záleželo a frekvence nákupů i deklarovaná útrata byla vysoká (Fashion Market Research 2007)

dualizaci může být na konzumerismus nahlíženo jako na jinou formu společenské participace a způsob, jak se mladí snaží vyhovět normativním požadavkům individualizované společnosti.

Tabulka 5: Podíl respondentů v jednotlivých věkových skupinách, pro které je velmi důležitý volný čas a přátelé a známí (EVS 1991, 1999 a 2008, řádková %).

	Přátelé a známí			Volný čas		
	1991	1999	2008	1991	1999	2008
18–25	35	43	59	26	28	53
26–33	15	27	33	16	23	34
34–41	18	21	37	22	19	33
42–49	19	19	40	21	20	42
50–57	19	19	28	24	20	29
58–65	22	30	36	21	20	32
66+	23	27	39	23	19	24
Celkem	449	500	702	446	397	632

Pramen: datový soubor EVS-ČR 1991, 1999 a 2008

Poznámka: Celek tvoří součet odpovědí s výrokem „Velmi důležitá“ ze všech věkových kategorií v daném roce.

Zploštění mainstreamu na kulturní mainstream

Velké přibývání volného času mimo jiné nabízí prostor pro diskuzi, proč je pro současnou mainstreamovou mládež, která je hodnotově orientovaná na individualismus, neadekvátní vymezovat mainstream pouze jako uniformní, neautentickou komerční kulturu v opozici k anti-konzumní mládeži zejména na základě kulturního vkusu a proč je tato představa silně zakořeněná mezi samotnou mládeží (Pyšňáková a Hohnová 2010). Pro mládež v post-moderních kapitalistických společnostech představuje volný čas ohromný potenciál voleb, jak jej trávit.²³ A současná kultura mladých je neuvěřitelně pestrá. Mladí lidé se pohybují v různých vrstevnických skupinách, které mají odlišný hudební vkus, odlišný styl oblékání a odlišné zájmy. Je proto téměř jisté, že se vždy najde nějaká referenční skupina, kterou buď v rámci své kultury, či v rámci kultury obecně onálepkují jako mainstream a tím sami sebe vymezí vůči *kulturnímu* mainstreamu. Takováto koncepce mainstreamu a mainstreamové mládeže je dnes proto velmi sporná. Za prvé je diskutabilní, do jaké míry je legitimní vymezovat postmoderní subkultury od mainstreamové mládeže na základě odmítání konzumerismu. Mnohdy je to primárně spotřeba (ať již hudba, či oblečení), skrze kterou dílčí kultury demonstrují svoji jedinečnost (Thornton 1996). Za druhé, individualistické uplatňování osobní autonomie, odpor vůči

²³ Samozřejmě, že ne všichni mladí lidé si mohou dovolit trávit volný čas stejným způsobem. Peníze jsou jedním z hlavních problémů, který mladí lidé řeší (Pyšňáková a Hohnová 2010). To ovšem neznamená, že mladí lidé před sebou nemají alespoň teoreticky možnost volby.

uniformitě a odmítání konformismu jako hlavní normy (zejména individualistickým přístupem ke spotřebě) není typické pouze pro členy postmoderních subkultur, ale pro mladé lidi jako takové. Mladí lidé sami sebe často vnímají jako opozici k mainstreamu a nemusí být nutně gothy, punkery, skatery či členy freetekno subkultury. Jejich *individuální* pocit stát mimo mainstream není zároveň podmíněn nutností rebelovat proti systému. Ostatně, proč rebelovat proti systému, který podporuje rozvoj individuality, jedinečnosti, autonomie a možnost vlastní volby (ať se již jedná o vzdělání, spotřebu či trh práce). Důvodem, proč mladí lidé odmítají být součástí mainstreamu, je negativní vnímání samotného pojmu mainstream. Pokud mezi mladými převládá názor na hlavní proud, pak je to vnímání mainstreamu jako antiteze individuality či jako stádního chování (Pyšňáková a Hohnová 2010).

Pro mladé lidi, kterým vzdělání umožňuje kultivovat názorovou nezávislost, je skoro nutností vymezovat se vůči mainstreamu. Mladí lidé však příliš často definují mainstream příliš úzce na to, aby jejich tvrzení „Stojím mimo mainstream“ nebylo přinejmenším předmětem diskuze. Ve skutečnosti se totiž často nevymezují vůči mainstreamu jako takovému, ale vůči mainstreamu kulturnímu, který ztotožňují s masovou a populární kulturou, komerčním průmyslem a hlavně s konzumerismem (Pyšňáková a Hohnová 2010). To neznamená, že sami nejsou konzumní, jelikož dalším specifickým trávením volného času u mladých lidí v post-moderních kapitalistických společnostech je právě naopak úzké propojení volnočasových aktivit se spotřebou (Miles 2000; Furlong a Cartmel 2007). Autoři tímto odkazují zpět na Beckovu teorii institucionalizovaného individualismu a standardizace způsobů kultivace individuality. Spotřeba je jednou z významných strategií, skrze níž mladí lidé získávají pocit, že stojí mimo stádo, jsou nekonformní a individualističtí, ale zároveň je spotřeba jedním ze standardizovaných způsobů, jak tohoto pocitu dosáhnout. V sociologii mládeže se tato problematika váže k diskuzi o vlivu prodlužování etapy vzdělávání a přibývání volného času u mladých na jejich status, jenž se proměňuje z výrobce *producer* na spotřebitele *consumer* (Côté, Allahar 1996). Mnozí autoři navíc upozorňují na podceňování strategií a logiky současného marketingu (Heath a Potter 2006; Earls 2007). Spotřební trh si již dávno uvědomuje, že málokdo z (mladých) lidí chce být konformní a součástí monolitické masy. Naopak sází na sílící individualisticky orientované hodnoty (mladých), kteří se nechtějí vzdát možnosti výběru, individuálního rozhodování a práva být ve skupině či obecněji ve společnosti akceptován pro to, kým jsou. V této souvislosti je vhodné znovu zmínit myšlenky Heathe a Pottera, autorů knihy *The Rebell Sell: How the Counterculture Became Consumer Culture* (Heath a Potter 2006), podle kterých je chybou spojovat konzumerismus s ideologií konformismu. Podle autorů systém propojený s konzumní kulturou sám o sobě nepředstavuje cosi, co vyhledává konformitu, ale opozice, a tím de facto podporuje jinou ideologii – ideologii individualismu, jakožto nové formy společenské konformity.

Závěr

Obyčejná, normální, mainstreamová mládež je sama o sobě fascinujícím fenoménem, o němž ví sociologie docela málo. V článku byly představeny problémy spojené s nejednotností chápání mainstreamu v samotné sociologii mládeže. Zarámováním mainstreamu jako souboru hodnot a norem přijímaných většinou jsem se pokusila vysvětlit, proč není vhodné

zkoumat mainstreamovou mládež odděleně z kulturní a strukturální perspektivy. Dotkla jsem se také některých zavedených stereotypů spojených s mainstreamem, jako je generace rodičů, konzumerismus a nepřátelský systém, na kterých jsem demonstrovala, že rebelie a nekonformita nejsou dominantními charakteristikami většiny současné mládeže. To, co současnou mládež charakterizuje, je individualismus, který je z mnoha důvodů třeba přestat chápat jako protiklad k mainstreamu. Mainstreamová mládež je koncept neprobádaný, ale v žádném případě není pro sociologii mládeže nezajímavý. Zdá se, že dnešní česká mládež se v mnohém podobá svým vrstevníkům ze západních zemí. Výsledky analýz ukázaly, že mainstreamová mládež je koncept spojený s hodnotami a normami společnosti, které jsou v současných post-moderních společnostech orientované na individualismus a mezi něž se také Česká republika snaží již dvacet let zařadit. Z tohoto pohledu může být mainstreamová mládež vhodným indikátorem, do jaké míry jsou tyto snahy úspěšné. Proto se domnívám, že pokud chceme porozumět současné české mládeži a její reakci na změny po roce 1989, je užitečnější spíše než jejím extrémním podobám věnovat pozornost té většinové, mainstreamové, normální a obyčejné. Neboť tato „obyčejnost“ je sama o sobě jedinečná. V tom tkví relevance výzkumu mainstreamové mládeže, jež považuji za vysoce komplexní fenomén, jehož zplošťování vede k předsudkům uvězněným v představách o monolitické mase či pasivní, konzumně založené, hédonistické a sebestředné generaci.

Literatura

- BAUMAN, Zygmund. *The Individualized Society*. 1.vyd. Cambridge : Polity Press, 2001. 290 s. ISBN 0-745-62506-1.
- BAUMAN, Zygmund. *Consuming Life*. 1.vyd. Cambridge : Polity Press, 2007. 160 s. ISBN 978-0-745-63979-6.
- BECK, Ulrich. *Risk Society : Towards a New Modernity*. London : Sage, 1992. 260 s. ISBN 0-803-98345-X.
- BECK, Ulrich ; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth. *Individualization : Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London : Sage, 2002. 221 s. ISBN 0-761-96111-9.
- BENNETT, Andy. *Popular Music and Youth Culture : Music, Identity and Place*. London : Macmillan, 2000. 223 s. ISBN 0-333-73229-4.
- COLES, Bob. *Youth and Social Policy : Youth Citizenship and Young Careers*. London : UCL Press, 1995. 232 s. ISBN 0-861-55244-X.
- CÔTE, James ; ALLAHAR, Anton. *Generation on Hold : Coming of Age in the Late Twentieth Century*. New York : New York University Press, 1996. 220 s. ISBN 0-814-71532-X.
- CALCUTT, Andrew. *Arrested Development : Popular Culture and the Erosion of Adulthood*. London : Cassell, 1998. 224 s. ISBN 10-0-304-33955-5.
- DU BOIS REYMOND, Manuela. Negotiation Strategies in Modern Families : What Does It Mean for Global Citizenship? In MATTIJIS, K. (ed). *The Family : Contemporary Perspectives and Challenges*. Leuvan : Leuvan University Press, 1998b, s. 57 – 71. ISBN 9-061-86926-9.
- EARLS, Mark. *Herd : How to Change Mass Behaviour by Harnessing Our True Nature*. Chichester : Wiley John and Sons Ltd, 2007. 348 s. ISBN 978-0-470-06036-0.
- Fashion Market 2007*. Volně prodejná marketingová studie. GfK Praha a Incoma Research. 2007. [cit. 2008-02-20]. Dostupné z www: <<http://www.incoma.cz/cz/default.aspx?path=/cz/shop/listofsurveys/fashionmarket2007.aspx>>.

- FURLONG, Andy ; CARTMEL Fred. *Young People and Social Change*. Buckingham : Open University Press, 2007. 185 s. ISBN 0-335-21868-7.
- GIDDENS, Anthony. *The Constitution of Society*. Cambridge : Polity Press, 1984. 402 s. ISBN 0-745-6006-9.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and Self Identity*. Cambridge : Polity Press, 1991. 256 s. ISBN 0-756-0889-2.
- GIESEN, Bernhard. V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí. In. *Sociální studia* 2007, č. 1 – 2, s. 67 – 78. ISSN 1214-813X.
- HAŠKOVÁ, Hana. *Reprodukční preference a bezdětnost v české společnosti ve světle kvantitativních dat*. 2006b [cit. 2009-15-04]. [cit. 2009-15-08]. Dostupné na www: <<http://www.soc.cas.cz/promeny/info/cz/25017/Kvantitativni-vyzkum.html>>.
- HEATH, Joseph ; POTTER, Andrew. *The Rebel Sell : How the Counterculture Became Consumer Culture*. Capstone Publishing : Wiley John and Sons Ltd, 2006. 352 s. ISBN 1-841-12654-3.
- HEBDIGE, Dick. *Subculture : the Meaning of Style*. London : Routledge, 1979. 195 s. ISBN 0203139941.
- HEBDIGE, Dick. Object as Image : the Italian Scooter Cycle. In HEBDIGE, D. (ed). *Hiding in the Light : On Images and Things*. London : Comedia, 1988, s. 77 – 115. ISBN 0-415-00737-2.
- HORÁKOVÁ, Markéta. Skupiny ohrožené dlouhodobou nezaměstnaností. In WINKLER, J., ŽIŽLAVSKÝ, M. (eds). *Český trh práce a Evropská strategie zaměstnanosti*. Brno : FSS MU, 2004, s. 73 – 82. ISBN 80-210-3565-X.
- JONES, Gill ; WALLACE, Claire. *Youth, Family and Citizenship*. Buckingham : Open University Press, 1992. 81 s. ISBN 0-335-09294-2.
- KOLMAN, Luděk [et al]. Cross-Cultural Differences in Central Europe. In *Journal of Managerial Psychology*, 2003, roč. 1, č. 18, s. 76 – 88. ISSN 0268-3946.
- LOPIANO-MISDOM, Janine ; DE LUCA, Joanne. *Street Trends : How Today's Alternative Youth Cultures Are Creating Tomorrow's Mainstream Markets*. New York : Harper Collins, 1997. 224 s. ISBN 0-887-30929-1.
- MACEK, Petr. *The Process, Content, and Context of Self-definition in Czech Adolescents : Comparison of Two Generations and European Perspective*. Praha : Xth European Congress of Psychology, 2007, s. 3 – 6.
- MACHÁČEK, Ladislav. *Youth and European Identity*. Bratislava : SI SASC. 2004, 100 s. ISBN 80-85544-30-X. [cit. 2009-15-08]. Dostupné z www: <http://www.vyskummladeze.sk/images/stories/iuventa/DAVM_003/pdf/YOUTH_and_Identity.pdf>.
- MALBON, Ben. The Club : Clubbing, Consumption, Identity and the Spatial Practices of Every-Night Life. In SKELTON, T., VALENINTE, G. (eds). *Cool Places : Geographies of Youth Cultures*. London : Routledge, 1998. s. 266 – 288. ISBN 0-415-14920-7.
- MARADA, Radim. Social Construction of Youth and Formation of Generational Awareness After Socialism. In MAREŠ, P. *Society, Reproduction and Contemporary Challenges*. Brno : Barrister & Principal, 2004, s. 149 – 168. ISBN 80-86598-67-5.
- MELUCCI, Alberto. *Challenging Codes : Collective Action in the Information Age*. Cambridge : University Press, 1996. 441 s. ISBN 0-521-57843-4.
- MILES, Steven. *Youth Lifestyles in a Changing World*. Buckingham : Open University Press, 2000. 177 s. ISBN 0-335-20098-2.
- MILES, Steven. Researching Young People as Consumers : Can They Say Why? In MILES, S., BENNETT, A., CIESLIK, C. (eds). *Researching Youth : Issues, Themes, Controversies*. Hampshire : Palgrave MacMillan. 2003, s. 170 – 185, 225 s. ISBN 1-430-90573-8.
- MØRCH, Sven ; ANDERSEN, Helle. Individualization and the Changing Youth Life. In LECCARDI, C., RUSPINI, E. (eds). *A New Youth? Young People, Generations and Family Life*. London : Ashgate Publishing Ltd., 2006, 330 s. ISBN 0-754-64422-7.

- MUGGLETON, David. *Inside Subculture : The Postmodern Meaning of Style*. Oxford : Berg, 2000. 224 s. ISBN 1-859-73347-6.
- NIEDZWIECKI, Hal. *Hello, I'm Special : How Individuality Became the New Conformity*. San Francisco : City Lights Publishers, 2006. 259 s. ISBN 0-872-86453-7.
- ONDREJKOVIČ, Petr. O mládeži. Mládež a mladost' ako sociálny jav a kríza identity. In *Slovenská spoločnosť pre výskum mládeže. UP2YOUTH*. Nitra : FSVZ UKF, 2007, s. 1 – 11.
- POTŮČEK, Martin [et al.]. *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. Praha : Gutenberg, 2002. 686 s. ISBN 80-86349-03-3.
- PYŠŇÁKOVÁ, Michaela. Mainstreamová kultura mládeže. In *Sociální studia*, 2007, č. 1, s. 237 – 250. ISSN 1214-813X.
- PYŠŇÁKOVÁ, Michaela ; HOHNOVÁ, Barbora. Současná mainstreamová mládež : od monolitické masy k neomezenému individualismu? In *Sociologický časopis*. 2010, č. 1, [v přípravě]. ISSN 0038-0288.
- RABUŠIC, Ladislav. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha : Slon, 2001. 266 s. ISBN 80-86429-01-6.
- RIESMAN, David. *The Lonely Crowded : a Study of Changing American Character*. Garden City : Doubleday Anchor Books. 1953, 345 s. ISBN 978-80-7017-062.
- SAK, Petr. *Proměny české mládeže*. Praha : Petrklíč, 2000. 300 s. ISBN 80-7229-042-8.
- SAK, Petr ; SAKOVÁ, Karolína. *Mládež na křižovatce*. Praha : Svoboda Servis, 2004. 240 s. ISBN 80-86320-33-2.
- SMOLÍK, Josef. *Fotbalové chuligánství. Historie, teorie a politizace fenoménu*. 1. vyd. Karlovy Vary : VNP, 2008. 282 s. ISBN 80 -903556 -3 -7.
- STEWART, Fiona. The Adolescents as Consumers. In COLEMAN, WARREN-ANDERSON (eds.). *Youth Policy in the 1990s : the Way Forward*. London : Routledge. 1992, s 203–226, 256 s. ISBN 0415058368.
- THORNTON, Sarah. *Club Cultures : Music, Media and Subcultural Capital*. Middletown : Wesleyan University Press, 1996. 201 s. ISBN 0-819-56297-1.
- TUČEK, Milan. *Dynamika české společnosti*. Praha : Slon, 2000. 482 s. ISBN: 80-86429-22-9.
- ULE, Mirjana. Life and Value Orientations of Contemporary Youth : The Challenge of Change. In MACHÁČEK, L. (ed). *Central European Network of Youth Research. The Central European Dimension of Youth Research*. Trnava : VEDA. 2005, s. 9 – 19. [cit. 2009-15-08]. Dostupné z www: <<http://www.youthandgeneration.org/downloads/publications/cenyr.pdf#page=9>>. <<http://www-uiv.cz/rubrika/98>>.
- Vzdělávání*. 2007, s. 108 – 120. [cit. 2009-15-08]. Dostupné z www: <[http://czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/C70029095A/\\$File/09_vzdelani.pdf](http://czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/C70029095A/$File/09_vzdelani.pdf)>.
- WYN, Johanna ; WHITE, Rob. *Rethinking Youth*. London : Sage, 1997. 207 s. ISBN 0-415-06948-3.

Autorka

Michaela Pyšňáková je absolventkou magisterského programu sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V současnosti studentka doktorského studijního programu sociologie. Specializuje se na problematiku životních stylů současné mládeže, sociologii spotřeby, sociální/ kulturní exkluzi a inkluzi skrze spotřební chování a koncept mainstreamu a mainstreamové mládeže.

Kontakt: michaela.pysnakova@gmail.com